

A CSEHEK ÖNMAGUKRÓL

AMÚLT váltakozó lelki fejlődése s méretei formálják tudatos egyénekké a nemzeteket. Ha egy-egy nemzet múltja mélyeire hajol, ebből a mozdulatból egyszerre nyerhet illúziókat is, valóságismeretet is. S bárhogy tartsuk a múlt szemléletét komoly lelkiismeretvizsgálatnak a nemzetek számára, a múlt felé való odahajlásukban mégis több a pillanat hiúsága, mint a szigorú önmegismerés. Az elmúlt korok Isten tetteit látták és tisztelték, ha történetük tükrébe néztek; a mai idők nem egyszer a jelen vonásait képzelik oda, történetükben pillanatnyi valójukat látják s ezt akarják igazolni általa.

S ez a tetszelgő, a múltat szépítő és a ma igazolásául használó magatartás elsősorban a kis nemzetek sajátja. Ezekben örök a vágy, amit érthetővé is tesz sokszor próbált, félbemaradt vagy évszázadokig homályban kínlódott sorsuk, hogy a kicsinység helyett nagynak, szépségesnek, fontosnak lássák az idők kezdetétől önmagukat. Nem érdektelen pszichológiailag sem ez a jelenség. Talán túlságos egyszerű az a magyarázat, hogy az ily magatartás hasonló a szegény, műveletlen kispolgár törekvéséhez az előkelőség s főleg a nagy rokonság után. De pszichológiailag inkább hasonlatosabb ez a jelenség az önmaga léte, egyénisége felől örökös tragikus bizonytalanságban élő ember nagyzó, erőszakos pózaihoz, melyekből énje újra meg újra biztonságot akar méríteni, íme: a románok kis történetüket, elmaradottságukat a dákok s a rómaiak rokonságának ábrándjaival bővítik. A kis népek nemzeti létét bennük a XIX. század elejének romantikája tudatosította; e romantika egyszerre nézett a múltba s a jövőbe és minden kis népet értékes egyéniségnek tartott. A romantika a bizalom és az önérzet melegével töltötte el a kis népek szívét. Előtte egyformán fontos volt a népi egyéniség, mint a mult. S a cseh nép is ebben az optimista történet-szemléletben találta meg önmagát. A romantika historizmusában, az Osszián-énekek, a Nibelungenlied, a skandináv és szerb dalok korhangulatában a népiségére, szlávságára ébredt cseh népnek is kellett valami olyan tudat, mely értékét és régiségét az addig a keresztény-germán kultúrközösségben átélt kilencszáz évnél is jobban bizonyítja. Midőn 1817-ben Vacláv Hanka, az új cseh múzeum könyvtárosa megalkotta a szláv-cseh előidők dicsőségét, a csehek békés erényeit s a németek feletti hősiességét zengő énekeket, a romantikus történelmi illuzionizmus oly beszédes példáit, akkor ezek a hamisítványok a kis cseh nép bizonytalan s veszélyeztetett öntudatát s hivatásérzetét végre

megerősítették és megalapozták. Azóta mennyi példa bizonyítja! — a romantikus és terjeszkedő nacionalizmus s a nemzeti egyéniség felengzős kultusza igen gyakran közömbös az igazsággal szemben. Szinte egy álló századig voltak Hanka hamisítványai a cseh nemzeti egyéniség, jellem, hivatástudat nevelői s nagyon hatottak Palack/ történetírására is; a század végén Masaryknak kellett jönnie, hogy leleplezze e történethamisítást s új ideálokat adjon romantikus, ábrándos történeti illúzióitól megfosztott népének.

A cseh történeti és nemzeti tudat alakulása különben is érdekes példája, igazolása annak a törekvésnek, mint igyekszik magának egy-egy nép magasabb öntudatot, hivatástudatot találni. A cseh nép kis és ambiciózus nemzet s így érthető, hogy sokat foglalkozik önmagával; zárkózott, befeléfordult, kifelé rideg és kemény s mint az ilyenkor történik, akár a zárkózott embernél, önégyénisége kutatása, önkritikája erős, néha önmardosásszerű: régi szláv faji tulajdonság ez. Midőn a cseh irodalomtörténész népe műveltségének múltjába néz, már a Hús előtti korban, majd Hús mozgalmában is ott találja, mint a cseh lélek egyik legjellemzőbb vonását, ahogy a krónikákban, énekekben, néphagyományban megnyilatkozik, a kíméletlen önkritikát, az önmegismerés és javítás konok, szatirikus vágyát, amint folytonos izgalommal új utakat, módokat keres a társadalmi viszonyok átforgalmazására.¹ Ez a régi cseh tulajdonság éled újjá a XIX. század végétől s él napjainkig, bár természetesen más-más formában. Ahogy láttuk, a kis nemzetek némely gesztusai sok belső bizonytalanságot, aggodást lepleznek: nos, a cseh nemzeti jellemtől sem idegenek önmaga folnagyításának pózai; hiszen mai politikai helyzetéből adódik ez a másik magatartása. Belül a folytonos aggodás, öntépés, a komor lelkiismeretvizsgálat és önismerés komolysága — s vele szemben a másik véglet, az a magatartás, melyet a cseh népjellem külső oldalai s a gyakorlati politika mutatnak. De ha egy népet tiszta valójában meg akarunk ismerni és érteni, akkor elsősorban belülről, önmaga által kell elérnünk ezt az ismeretet. Itt tehát alig érünk valamit külsőleges típusokkal. A magyar ember és történet megismerhette a bécsi udvar fényes pózaiban élő cseh főurakat vagy a cseh bürokratát. De ezek az életformák éppoly keveset mondanak a cseh jellemről és történetileg determinált emberről, mint ahogy a cseh ember se ismerheti és értheti meg soha a magyart, ha — amint ma szokta — elnyomó, barbár, pusztai, ázsiai népnek tekinti; ezeknél a külső, közkeletű szemléleteknél többet mond egy belülről való megismerés, — s talán épp magyar szempontból ez korántsem haszontalan ...

Nagyjelentőségű volt a cseh önfelfogás alakulásában a szabadság-eszme, mely a szűk cseh horizontot a XIX. században kitágította az elfeledt múlt felé. A cseh életet addig szép és fölséges barokk életformák keretezték, melyek épületben, társadalomban a Habsburg-hatalom, az ellenreformáció, a meggyökeresedett monarchikus, egyházi és feudális tekintély alkotásai voltak. A cseh ember, a cseh élet addig hozzájuk idomult. Most kezdtek megvetéssel, elégedetlenséggel,

¹ Ame Novák: Ceské písemnictví s ptaci perspektivy. Praha, 1929. (A cseh irodalom madártávlattól.)

lázadással tekinteni rá. Hiszen ez a barokk épp ellentéte volt annak a XIX. század elejétől feltörő s elhatalmasodó történetiszemléletnek, mely a cseh életnek, a cseh ember lelkének s a esdi történetnek a közép-pontjába a kor szabadságeszméit állította, illetve ezeket kereste a múltban is. Ez a szabadságeszme-kultusz közös történeti élménye volt akkor Franciaországtól kezdve Lengyel- s Magyarorszáig a megifjodó Európának. A cseh lélek is a szabadságért rajongott most, — elméletileg, a valóságban megőrizte dinasztikus és lojális óvatos és megbízható magatartását. De a lelkek mélyén már ott élt a katolicizmus s a Habsburgok elleni ellenszenv; a esdi ember számára ezek jelentették a megmerevedett formákat, holott titkon már mozgásra vágyott. A jelenből a mozgalmas múltba menekült most a cseh lélek s úgy találta, hogy nemzeti jelleme, története, emberi és szellemi mivoltának kifejezője bürokratai és arisztokratái helyett Hús János és a nyomában kelt mozgalom, a cseh történet legnagyobb élménye s eseménye, a szabadság felé lendülő legheroikusabb cseh erőfeszítés.

Ezen a XIX. századi cseh lelken egy nagy történetíró: P β-ia c k y Ferenc uralkodott, ki talán — hatásában, eredményeiben — nagyobb politikus, ideológus és publicista volt, mint történetíró. Palacky protestáns szülött volt, az igen kevés cseh protestáns közül s a morva határról való, pozsonyi lutheránus szlovák környezetben nevelkedett történész előtt a kor szabadságeszméinek s protestáns magánytudatának élményei összefolytak. Palack/ Hús Jánost állította a cseh történeti gondolkozás középpontjába s a liberális-racionalista szabadságeszmék, a Herder nyomán jött szláv humanizmus s a belőle fakadt fiatal nacionalista romantizmus ragyogató és megragadó színeivel dolgozta ki a huszita heroizmus, a cseh bátorság képeit. A XIX. század eszméivel töltötte meg a huszita kort s a sötét cseh gótika századait, — viszont a huszita bátorságot, demokratizmust, biblikus puritanizmust és szabad, korlátlan népi áradást állította oda, mint az óvatos, kispolgári nyugalom XIX. századi cseh ember állandó, öröktől adott, jellemző nemzeti erényeit. S a cseh nép bátor, de alapjában véve jó és békeszerető tulajdonságaival szemben — Herder nyomán idealizálta így népét — odaállította a németek harcias, durva terjeszkedését, mely annyiszor eltiporta a nála magasabb cseh civilizációt. A csehek Hús népe; Hús és a humanitás magas fogalma egyek; a cseh történet a humanitás, a szabadságeszme vértanuságokkal teli története; a német-ség Palackinál egyúttal a Habsburgokkal s a cseh reformációt, humanizmust elsöprő katolicizmussal azonosul. S így a cseh történet egyúttal „vallásos“ történet is, a huszita-protestáns vallásosságé, mely ott él a humanista cseh ember szabad lelke mélyén; a cseh történet lényege a szabadság s örök harc Róma, a pápa, a császár: a középkor sötét hatalmai ellen; a cseh ember s története a humanitás világosságával azonosult itt; a cseh nép az újkor s a demokrácia, az igazság előharcosa — épp Hús mozgalma által.¹

¹ T. G. Masaryk: Palackého idea národa ceského. Praha, 1926. (PalackJ eszméje a cseh nemzetről. Először Masaryk folyóiratának a „Nasé Doba“-nak 1897-1898-as évfolyamaiban jelent meg.) Josef Pekaf: Fr. Palacky. Praha, 1912.

Palacky gondolataira Herder humanizmusa, Kollár pánszláv költészete s főleg a XIX. század 40-es éveinek angol, francia, német liberális történetírása, a múlt és jelen középpontjába a szabadságeszmét állító közszelleme egyformán hatottak; mindezek konglomerátuma lett aztán az a túltengő öntudat, magabízó illuzionizmus, mely a cseh lelket, a cseh embert, a cseh múltat a humanitás és a szabadság fölcent bajnokává avatta. Sőt Palacky nacionalista illuzionizmusa tovább ment: mindenképp annak bizonyítására törekedett, hogy a cseh nép ajándékozta meg először egész Európát a politikai, de főleg a lelkiismereti szabadsággal s a vallási reform készségével — hiszen Luther is Hús utódának mondta magát... De a valóság és a nemzeti illuzionizmus már akkor is igen ellentétes jelenségek voltak: maga Palack/ tudta a legjobban ezt. Ha tanításaiban ott rejtőzött is egy új cseh forradalom és lendület ideológiája, az élő valóság mégis Ausztria volt s a Habsburgok. Vetése 1918-ra ért meg; előbb megihlette még Masaryk életművét és gondolkozását; aztán a cseh ellenállás s emigráció ideológiai bázisa lett. Masaryk és Benes Palacky tanításaira hivatkoztak, midőn Nyugat-Európának a világháború alatt azt bizonyították, hogy a cseh népet azért kell föl szabadítani, mivel a szabadság, a humanitás, a népjogok nemzete és vértanúja — s ezalatt gróf Czernin Ottokár, a másik: a dinasztikus cseh jellem egyik legutolsó képviselője vezette halódó útján a Monarchiát... Palacky korának, az 1840-es, 50-es éveknek cseh embere jó, lojális osztrák volt; Palacky csak népe szívéből beszélt, midőn Ausztriát azáltal akarta megerősíteni, hogy a csehek vegyék át vezetését; ő szláv-középeurópai birodalmat akart, elsősorban németellenes éllel, Ausztriából csinálni — s ausztrorszláv terveivel annál könnyebben hozakodhatott elő, mert hiszen a vezetés ekkor is cseh emberek: gr. Kolowrat és gr. Thun kezében volt Bécsben. S a huszita szabadságmozgalmak történetírója, a kor szabadságeszméinek hirdetője lojális alattvaló volt, a „cseh rendek“, a főurak történetírója, intim memorandumok, bizalmas elgondolások szerzője, udvari intimus, aki valójában csak azt tette, ahogy akkor népe elgondolta helyzetét. A politikus Palack/ ügyes és alkalmazkodó ember volt; de a politikus emberi magatartása így szinte semmivé teszi a szabadságeszmét hirdető történetíró emberi és etikai értékét.

És volt-e ekkor általában más politikai gondolat a cseh emberben, mint az osztrák formula? Egyben volt: Karel Havlicek-Borovsky -ban, — de az ő forradalmi és demokrata eszméi igen rövid hatásúak voltak az 1848-as márciusi zavarok idején; eszméiért kufsteini rabsággal fizetett s korán, hatástalanul, betegen, tragikusan halt meg; ma rá, egyedül reá hivatkozik a demokratikus cseh forradalmi tradíció, — de az ő lángoló szava és morális bátorsága akkor, a maga idején oly idegen volt népétől s népe reprezentánsától. Palacki-tól.¹ Amit ekkor vallott a cseh politika, hol a szabadságért elég forradalmi önzetlenségnek nyoma se volt az óvatos, szűk viszonyok közt, azt vallotta a költő szava is. Tragikusan és fiatalon halt meg, akár Havlicek-Borovsky, a cseh romantika legnagyobb költője, a cseh

¹ Havlicek-Borovskyt Masaryk állította a cseh köztársaságban méltó helyre nagy művében: Karel Havlíček. Praha, 1920. (Harmadik kiadás.)

nyelv máig is egyedülálló művésze: Karel Hynek Mácha — s a száz év előtt elhalt fiatal költő byroni-puskini hatású kis eposzának, a „Máj“-nak előhangjában nem véletlenül írt ily verssorokat, miközben dicséri a cseh szívet, jóságot, bátorságot, hűséget s az újjáéledt cseh nyelvért lelkesedik: „... hű nemzet a cseh, első tisztessége a hazájához s királyához való hűség; hű a cseh halálában is; Istenem ..., királyom ..., hazám ...! ez a cseh ember utolsó lehellete..“¹ Két véglet: a protestáns-puritán Palacky s a katolikus száakkal átszőtt Mácha egyformán gondolkodtak a cseh nép helyzetét illetően; a politikai történetírónak s a fiatal romantikus költőnek más politikai érzület lehetősége nem is juthatott akkor eszébe.

Az ÚJKORI cseh történetnek s vele együtt a cseh léleknek is egyik legnagyobb fordulata az, midőn a politikai Palacky magatartása és szelleme fölött győz a történetíró Palacky eszméivel. De ennek a fordulathoz a valóraváltása már Masaryk műve volt. Palacky illuzionizmusa úr lett a cseh lelken, de nem volt úr a történetíró szabadságérzete és eszmei lendülete. És valóban: a XIX. század végének gazdag, elpuhult és materiálisán élő polgársága élő példája volt annak, mint változik meg századok alatt egy nemzet életformájával karaktere is; a századvég cseh emberében semmi sem volt már a husziták puritanizmusából és heroizmusából; de annál több volt benne a materiális polgári józanság, a vagyon s a kényelem szeretete, melyet az abszolutizmus diszciplinája, a feudális nagyurak óta a XVIII. század végén kiinduló iparosodás s a németiséggel való folytonos érintkezés és teljes vérvégülés oltottak beleje. Maga az öreg Palacky is, ki közben nagybirtokos lett s a cseh arisztokrácia legjobb, hű barátja, szinte élő példája volt ennek az életmódnak. Masaryk idegen volt ebben a materiálisán telített környezetben. A szegény sorból magát tudóssá küzdött proletárfiú morális és szociális érzéke éppúgy tiltakozott polgártársai e parvenü és anyagi életformája ellen, mint az angolszász neveltségű s protestáns lett ember erkölcsi tartózkodása és rigorozitása. Szociális érzéke, morális hite s angolszász puritanizmusa (magányos ember volt protestáns etikumával a katolikus vagy liberális csehek közt) egyformán Hús felé mint mentő ideál felé hajtották; Hús volt előtte a cseh ember, a cseh élet csúcspontja, a cseh történet „értelme“.

Masaryk e magatartása morális és történetellenes. A cseh élet romlott, erőtlenséges és beteg; belülről kell legelőbb megreformálni. Masaryk egész lény nyugateurópai volt s irtózkodott a pánszláv ábrándoktól és illúzióktól. Kíméletlen kézzel nyúlt a königinhofi és grünebergi kéziratokhoz; kimutatta (Gebauer nyelvész-professzor társaságában) hamis voltukat; romantikus lelkek ma sem bocsátják meg neki, hogy népét legnagyobb illúziójától: heroikus mltitja ábrándjától kegyeletlenül megfosztotta.

Aztán ott volt a másik cseh illúzió is: a csehek és Ausztria viszonya. A protestáns purista és a proletárgyerek egyformán

¹ L. K. H. Mácha összes munkáit; új jubileumi kiadás, 1936 (az 1906-os kiadást használtuk, sajtó alá rendezték dr. Jár. Stastny és Frant. Sekenina; 3. old.)

gyűlölte benne a túlfinomult s romlottnak, lakájinak tartott Ausztriát. A viszonyokon változtatni nem merő polgártársait meg kellett győznie, hogy innen ki kell szabadulniok — s szinte egymaga vállalta a nagy munkát — nemcsak Ausztria, de talán saját népe ellenében is.

Masaryk filozófus volt s mint ilyen a múltban mindig saját szubjektív eszmei igazát, a neki megfelelő princípiumot kereste; a cseh történehez is így nyúlt, az egyoldalúan orientált történetfilozófus eszközeivel. Belőle is azokat a motívumokat emelte ki, melyek megfeleltek angolszász-puritán érzületének s melyeket alkalmasnak tartott népe erkölcsi nevelésére, lelki edzésére és nemesítésére. Elfogadta Palacky történet szemléletét s Húst úgy állította népe elé, mint a cseh élet, ember és történet „értelmét“, morális és szellemi példáját. De nem fogadta el és nem követte Palacky emberi magatartását; Masaryk elejétől fogva kemény, elszánt ellenfele volt Ausztriának; a cseh gondolkozásba először Masaryk vitte bele Nyugat-Európát; az előző cseh nemzedékek számára Ausztria volt a világ s Bécs a karrier útja.

Masaryk aktualizálta Hús és mozgalmának tanulságait.¹ Ügy látta, hogy a XIX. század elejének cseh nemzeti újjászületése harc volt az ellenreformáció ellen s Hús eszméinek folytatása. Újjászületés, renaissance: ez a szó minden esetben harc a középkori eszmék s a katolicizmus ellen; ebből a harcból születik az emberi haladás. A cseh újjáéledés is gyökeres szakítás a középkor s az ellenreformáció hatalmával s a huszitizmus nagy Róma-ellenes föllendüléséhez kapcsolódik; a cseh ébredés nagyjai: Dobrovsky, Kollár, Safarik, Palacky, Havlicek-Borovsky mind Hus útján jártak. Ez az út a huszita „testvériség“ nemzeti és vallásos evangéliuma, a humanista ideál, mely a cseh lélek tartalmából és emberi magatartásából fakadt. Hús népe a cseh nép, s humanista hivatását (mely a kultúra, a szabadság, a felebaráti szeretet fogalmaival azonos) a valóságban is tudatosítania kell.

A cseh lélek szabad kibontakozását Masaryk szerint nemcsak a klerikalizmus gyöngítette. Épp ilyen veszély a cseh emberi megújódásra a liberalizmus is, s a különféle, a cseh lélektől idegen európai példák eklektikus utánzata. Masaryk szerint a liberalizmus filozófiai racionalizmus, mely egyoldalúan tagadja az élet etikai és istenes hajlamait és értelmét, — társadalmilag pedig arisztokratiko-plutokratiztikus jellegű s nem akar a társadalomban semmi alapvető revíziót, reformot. A liberalizmus beáradása megfertőzte a cseh újjászületést, hiszen nem egyezik a cseh lélek alapeszméjével. A cseh „testvériség“ egészen más, mint a francia forradalom jelszava. A cseh „testvériség“ a humanista értelmű vallásos érzésből fakadt s Hús a legszebb kivirágzása; a francia forradalmi testvériség a vallásos érzés tagadója s elsősorban politikai és nem etikai jellegű, mint a cseh „testvériség“. Minden nagy szolgálata ellenére a liberalizmus képtelen helyesen hozzákapcsolódni a testvéri szeretetre hangolt cseh

¹ T. G. Masaryk: Jan Hus. Nase obrození a nase reformace. Praha. 1923. Ötödik kiadás. (H. J. Újjászületésünk és reformációnk.)

lélekhez; a cseh humanista eszmény Hus reformációjában él és nem a francia forradalom által; aki csehül gondolkozik, érzi a különbséget ...

A cseh lélektől idegen liberalizmus összezavarta azokat az eszméket, melyeket a nagy ébresztők a cseh reformáció közvetlen forrásából merítettek. Bár fölébresztette a nemzetet, de idegen eszméket hozott neki; így lett a cseh nép félszeg és karakter nélküli a huszita etikus életérzés helyett: veti liberális kora szemére Masaryk. A liberalizmus betetőzte a cseh nép eddigi morális hanyatlását; a cseh népnek elsősorban erkölcsileg kell megújodnia s erre a szerepre a liberalizmus alkalmatlan, elsősorban is azért, mert belsőleg is megbékíti a cseh népet filozófiai negációja, szociális foltozgatásai által mai (azaz századvégi) állapotával. A liberalizmus ugyanis képtelen fölismerni a cseh történet vallásos jellegét (Palacky gondolata) s a cseh ember vallásos-puritán lelki tulajdonait. A liberalizmus lanyg feleleteivel szemben, melyeket az életnek ad, Hus a kemény és erős igen: ő a cseh moralitás, fölvilágosodás, haladás, műveltség forrása, belőle ered, hogy a cseh történet, a cseh ember jelleme humanitárius és etikai „értelmű“; az ő nyomán — eretnksége s mártíriuma nyomán — a cseh embernek folytonosan küzdenie kell az erkölcsért s a maga helyesen fölismert igazáért; pozitívan kell magunknak élnünk; így lesz újra Hús népe a cseh.

Masaryk így adott új ideált nemzetének. Sok cseh nemzeti illúziót tört szét, de ha Hústra tekint, ő is illuzionista lesz. S ez az illuzionizmus egyúttal ahisztorikus jellegű, szemben áll a történettudomány igazságaival. De a történettudomány bárhogy vitassa is Masaryk tételeit, a cseh népre ezek mégis óriási hatással voltak, új lendületet adtak a cseh fejlődésnek és önértetnek. Hús adta először Európának a lelkiismereti szabadságot, hiszi s hirdeti a cseh érzület s így Hús által a cseh ember az emberi jogok, az igazság, a szabadság s a humanitás méltó reprezentánsa. Masaryk Hús mozgalmában s a cseh „testvériségben“ a liberalizmussal egyértelmű új társadalmi ideált adott nemzetének. Mégis: midőn 1914 után Nyugat-Európában dolgozott népe ügyéért, elfeledte a liberalizmus elleni kemény szavait; ekkor a liberális-radikális közvéleményre appellált s a huszita humanizmust mint az egyetemes emberiség programját állította a világ elé.

A moralista filozófus puritán magatartását soká, egész az államfordulatig, nem szívelte a cseh közvélemény. De 1918-ban fordult a hangulat; Hús és Masaryk hozták meg az új szabadságot; ettől fogva Hús lett Nepomuki Szent János és Szent Vencel helyén a nemzeti kegyelet központja és Masaryk tanítása az állami, hivatalos történetfilozófia. Ahogy a széles cseh rétegek idegenkedtek Masaryk szigorú, morális követelményeitől, ugyanúgy kétkedéssel nézett reá a tömegektől elzárkózó komoly történettudomány is. De Hús vonzása alól egy cseh ember sem szabadíthatja ki magát — s ez áll azokra is, kik Masaryk tanait kritikával nézték. Masaryk legnagyobb ellenfele Josef Pékár, a csehek első élő történetírója. Pékár a tárgyilagos történeti igazság embere, empirikus pozitivistának vallja magát

s egyúttal katolikus szemléletű is. Masaryk és követői illuzionizmusa helyett a történeti igazságot a középúton találja: Húsban nem etikai, centrális élményt lát, de a kis, szorongatott cseh nép népi, nemzeti tudatának szintézisét. Midőn Mommsen a század végén azt írta, hogy a németek értelemmel amúgy sem boldogulnak a csehekkel, hát be kell verni kemény koponyáikat s hogy a csehek, a barbarizáció apostolai, fél évezred német munkáját teszik tönkre Csehországban,¹ akkor a felbőszült cseh közvélemény nevében (nem számítva Svatopluk Cechnek, a századvégi nacionalista frazeológia költőjének átkozódó versét), Josef Pekaf válaszolt: Hús példájára, emberi és történeti művére hivatkozott s mint katolikus cseh ember bizonygatta a protestáns német Mommsennek, hogy Hús nélkül Luther és a német reformáció nem léteznék; a cseh nép Európa összes népei közül először jött rá a lelkiismereti szabadság lehetőségére s ezért annyit szenvedett.²

De máskülönbén Josef Pekaf élesen szembeszállt Masaryk nézetével, hogy Hús lenne a cseh történet „értelme“. A cseh történet „értelméről“ nagy vita volt s hatásai napjainkig is elzajlanak: ez a vita egyúttal vitája a cseh népnek önmagával és önmagáról. Josef Pekaf tagadja, hogy a történetnek egyáltalában „értelme“ lenne: mi lehetne ez? az eszme, a nemzeti föladat, a küldetés, a dicsőség, a jog? Masaryk történetfilozófiájában nem lát mást, mint politikai propagandát, hiszen a történet nem igazolja a hitet, hogy az egyes nemzetek bizonyos „ideák“ hordozói lennének. Önmagukban lehet messianista hitük: ez számukra történetük „értelme“; de ez a hit igény, irány s értékelés és így ellentétes a történeti valósággal. Masaryk a történettel szemben nem indult ki empirikus fölismerésekből, hanem misztikus-teleologikus álláspontot foglalt el, metafizikai igényekkel lépett föl. A modern cseh történetírás rájött, hogy Palacky nacionalista elfogult hite hamis — írja Pekaf; az 1880-as években Palack;/ ellen föllépett Jaroslav Goll prágai professzor iskolája, mely nem „szintézisre“, de a Palacky által elhanyagolt részletmunkára törekedett s tisztázni akarta a cseh nép s Európa összefüggéseit. Pekaf Goll tanítványa. Palacky és Masaryk „autochton“ cseh történeti és humanitárius illúzióinak ellene veti, hogy a cseh történet legnagyobb faktora a németektől, a fejlettebb szomszédtól való állandó átvétel volt; általuk kerültek a csehek érintkezésbe Európával, — persze, igen sok esetben a németek nem adtak, csak közvetítettek. A cseh nép részt vett Európa évezredes munkájában, — sőt néha, Hús mozgalma által — irányt is akart szabni neki. De hangsúlyozni kell, — szemben Palackyval — hogy ez sem volt független Európától, sőt ellenkezőleg: Európa által nőtt elő a cseh lélekből. Hiszen a cseh történet korszakai is Európa szerint igazodnak: román, gótika, renaissance, barokk, klasszicizmus, romantizmus — és Ferenc József kora. „Minden embernek megvan a maga külön lelke, életjellege,

¹ Mommsen: An die Deutschen in Österreich. Neue Freie Presse, 1897 Oktober 31.

² Dr. Josef Pekar: Die Böhmen als Apostel der Barbarisierung. Theodor Mommsen gewidmet. Prag, 1898.

avagy világnézete.“ Európa ideáljai szabják meg a cseh korok uralkodó eszméit is.¹

De nemcsak a történetíró, de a szociológia tudósai és a cseh élet éleslátó kritikusai is egyre kétkedőbben tekintenek Masaryk tételei felé; bár mindenkor elismerik nagy eredményeit, mégis látják, hogy a hétköznapok valósága egészen más. Emanuel Chalupny, a cseh szociológia egyik tudósa, már kiábrándult hidegséggel nézi ezt a nagyot akaró nemzeti illuzionizmust. Pekar-zsal szemben föltétlenül Masaryk híve, — de a cseh jellemben már egészen más tulajdonságokat lát, mint mestere. Chalupny úgy látja, hogy a cseh jellem éppoly anticipáló természetű, mint a cseh nyelv, mely a hangsúlyt az első szótagra helyezi; a csehek nagyon eleven nép s gyakran anticipálták éles elmével a jövőt; ha a cseh ember ösztönzést kap, hamar lángrobban. Hogy ez a láng ne aludjék ki hamar s hasznos is legyen, arról már másoknak kell gondoskodniok. A cseh ember nem kitartó; megragadja az elsőbbséget, de ugyanily hamar el is ejti s ragyogó dolgokra jön rá, de nem tudja őket hasznosítani. A cseh lélek úttörő természet, de nem magának, hanem másoknak töri az utat: a cseh reformáció a legjobb példa erre; a jelentéktelen idegen ösztönzésből oly művet alkottak, mely megrázta a legnagyobb egyházi s világi hatalmakat. A cseh nép utat tört a német reformációnak, de maga hamar meghátrált; Hús megelőzte Luthert, Chelický Tolsztojt és Kantot, Comenius Pestalozzit. Mégis: semmit sem fejeztek be; utat mutattak a modern hadi taktikának s a Fehérhegyhez jutottak; a németekkel egyenlő elmeállal hatoltak be a filozófia mélyeire, de ott nem tudtak kitartani; a cseh földön, a cseh lélekben semmi sem nőhet hosszan és békésen a tökéletesség felé, a nagy műben, akár irodalmukban is, hamar kifogy a cseh ember lélekzete.²

Chalupnyhoz hasonló realista képet rajzol a cseh karakterről Ferdinand Peroutka, a csehek mai legnagyobb publicistája s nemzeti életük mélylátású kritikusa. Peroutka nagyszerű író és kíméletlen élességű szociológus. Fölveti a kérdést, milyen is a cseh nemzeti jelleg, melyet 1918 aktualizált? Ezt, mondja, maga a cseh nép se tudja; jellemvonásai még titokzatosabbak, mint más népeké. Ez az önmaguk fölül való bizonytalanság lelki tevékenységük epigon jellegével függ össze: a csehek túlsókat törődnek a külfölddel. Ha önmagukba néznek, megnyugszanak oly frázisokban, hogy ők Hús és Comenius nemzete; az idegenek előtt szlovák népviseletekkel, népi táncokkal, tarka búcsúkkal büszkélkednek, — oly dolgokkal, amik elég újdonságok maguknak a cseheknek is. Másfelől túlsókat beszélnek a múlttól: az idegen szemlélő erről azt hihetné, hogy az egész cseh lélek a vySehradí dísztemetőben pihen... Régiségeket, ásatásokat mutogatnak: de milyen most a cseh lélek, arról őszintén alig esik szó. Nem ünnepi beszédek, Húsrá, Zizkára való hivatkozások kellene; az igazság az, hogy a mai cseh nép Ferenc József korának szorgalmas kispolgáraitól származik; erről már sokkal keve-

¹ Josef Pekař: Smysl českých dějin. O nový názor na české dějiny. Praha, 1929. Második kiadás. (A cseh történet értelme. A cseh történetről való új nézetéről.)

² Em. Chalupny: Národní povaha česká. Praha, 1935. Második kiadás. (A cseh nemzeti jellem.)

sebb szó esik. Hus alvilági árnyék, Kramár élő valóság; a cseh polgár Comenius, Chelcicky helyett inkább olvassa a Národní Politikát vagy a Rudé Právót. A külföld, főleg a németek, misztikus szláv borongásokat tulajdonítanak a cseh léleknek; az angolok, a franciák (főleg a külügyminisztérium által szívesen látott zsurnaliszták) a szlovák népviseletek, Dosztojevszkij, Tolsztoj szerint ítélik meg őket. A cseh nép nem misztikus, borongó nép; a Húsrá, Comeniusra, szláv lélekre való hivatkozás nem élet, hanem irodalom. A cseh élet jelenére senki sem figyelt.

Valójában földrajzi helyzete jellemzi a cseh embert a legjobban: kultúrák keresztútján lakik; olyan szétfolyó jellegű, mint a vizek: állandó aggodás él benne; bizonytalanul kering a való élet körül. Az idegen uralom otthagytá rajta bélyegét. Földrajzi fekvése jó iskolát adott neki. De épp emiatt nem volt a cseh népnek ideje a kifejeződésre. Nagyszerűen érti meg az idegen kultúrákat s rögtön siet utánzásukra, nehogy valahogy elmaradjon; a cseh földön, mint valami hotelben, legalább is minden európai gondolat töltött egy éjszakát. Ezért értelme tagadhatatlanul fejlett a cseh népnek, de nem jelleme. Fejlődése elkésett s a pótlás nagy sietségében semmibe sem hatolhatott bele mélyebbre. A cseh történet kiművelte az agyat, de nem erősítette az organizmust; a cseh alkotásnak gyöngék a csontjai.

Keresztúton élt a kicsiny cseh nép. Az angol himnusz — „Rule Britannia!” — büszke uralkodásról beszél; a cseh nemzeti dal — „Jesté nasá slovanská fee zije“ — annak örül, hogy még él, még nem múlt el a szláv, a cseh beszéd. A másik nemzeti dal — „Kde domov můj“ — pedig líra, líra, mely örül a szép cseh földnek, a tavasznak, az üde vizeknek, a bereknek, a virágnak; nincs benne semmi önálló s drámai akarat; az angol föld is szép, mondja Peroutka, a táj szépségét az angol ember mégsem látja elég alapnak a nemzeti himnusra. A cseh nemzeti akarat lágy, s a merengésből csinált himnuszt magának; persze az államjogi küzdelmek a Habsburgokkal s az az akarat, hogy osztrák hivatalokban elég cseh legyen, mégsem volt alkalmas ihlet egy nemzeti himnusz számára...

A valóság minden Húsról s a cseh testvérekről való nagyzó ábránd ellenére az, hogy nagyon kicsiny nép a cseh; kicsisége hajtotta Európa szolgálai utánzására, hisz úgy vágyott a nagyság felé. Azt hitte, hogy választott nép. De mit is adott a cseh nép Európának? Mivel lenne szegényebb Európa, ha a cseh elbuknék? Ebből kell megítélni belső értékét, nagyságát. Senki sem sírna értünk, mondja Peroutka, bármily jó épületanyaga vagyunk is az új Európának.

Peroutka részletesen foglalkozik ezután a cseh nemzeti föléledés jelenségeivel; vértelen és hatástalan romantizmus vegyült benne professzorsággal és lélektelen kispolgársággal; a fiatal Goethe meztelenül fürdön svájci vízesések alatt, a megbízható, lojális cseh költők papucsban írták otthon anakreoni dalaikat. Ez jellemző: a cseh irodalom nagyon távol van a valóságtól. A cseh földön szolid átlagemberrek nőhetnek; Übermensch sohasem. Hisz irodalma és művészete is félszeg volt, hiányzott belőle a lélek s az igazság szeretete.

Nagyon érdekesek Peroutkának a cseh katolicizmusról tett megállapításai; tanulságos ezeket Masaryk tételeivel szembeállítani. Úgy tartja, hogy Masaryk és Pékár vitájában a cseh történet „értelméről“ Pékáré az igazság s a győzelem. Masarykban a nemzetfőlszabadító próféta fölülmúlja a tudományos munkást. Masaryk élő erő, de Pékáré a múlt igazsága. Idézi E. Denis-t, a cseh dolgok francia történetíróját: „Masaryk realizmusa tele van misztikus előítéletekkel, romantikus s miszticizmusa elviselhetetlen; egy igazi realista alig bírja el.“ Ha a cseh testvérek tradíciója élne, a magányos Masaryk s a cseh nemzet jobban hasonlítanának egymáshoz; így Masaryk egy kemény kisebbség képviselője a cseh lélek ügyeiben, aki szuggesztív erővel vitte bele egy katolikus és liberális nemzet tudatába saját „vallásos“ kérdését. Történeti analógia: Hús hívei s a cseh testvérek mindig kisebbség voltak. A cseh átlagember alig tud ma Húsról, a moralistáról, akit Masaryk úgy szeret; Hús neve nála a németek elleni harcot jelenti.

A cseh nép alapján véve mélyen katolikus nép, írja Peroutka. A cseh irodalom fölé a katolicizmus megnyugtató ege borul. Ott él a katolikus lélek a cseh népdalban, a nép kedélyében, az irodalomban, a cseh városok csodálatos épületeiben; mennyire szegény lenne nélküle a cseh ember! A huszita tradíció alig pótolhatja. A katolikus templom, a barokk és a rokokó, Nepomuki Szent János szobrai a hidakon s az előttük térdeplő ájtatos öregasszonyok: tipikusan odatartoznak a cseh lélekbe, a cseh tájba. A barokk vonalak adják meg a cseh táj szépségét. A katolicizmus a hideg éjszaki protestáns környezetből kiszakította a cseh népet s délhez vitte közel; a déli kék tájaktól tanult formát, szint a cseh lélek és Prága szép városképe — a legkatolikusabb középeurópai városkép — mily semmi lenne a katolicizmus, a barokk nélkül! Ugyanígy katolikus szálakkal átszőtt a cseh irodalom is. A huszitizmus mesterséges teremtvény; igazi vallása a cseh népnek a katolicizmus.¹

Pékár, Chalupny, Peroutka kritikai fölismerései mit sem gyöngítenek a cseh nemzeti illúziókon. Hiszen ezek az illúziók oly hatalmas forrásból bugyognak meg nem szűnő erővel, mint amilyen Masaryk életműve. Ő emelte az európai politika fontos tényezőjévé a cseh nemzetet; ő hangoztatta, hogy a cseh nemzet a szabadság, a humanitás s a teokratikus és monarchikus lekötöttségektől szabaduló demokrácia népe. A cseh köztudat szinte már azt is hiszi, hogy a mai Európa Masaryk személyes műve; Hus mellett még életében nemzeti

¹ Ferd. Peroutka: *Jaci jsme?* Praha, 1934. (Milyenek vagyunk?) — Peroutka a következő cikkgyűjteményes köteteiben is foglalkozik több helyen a cseh jellem problémáival: *Boje odnesek*. Praha, 1925. (Harc a máért) és *Ano a ne*. Praha, 1934. (Igen és nem.) A cseh barokk becsülete ma folyton nő v. ö.: Zdeněk Kaūsta: *Z legend éeského baroka*. Olomouc, 1934. (A cseh barokk legendáiból); legutóbb a csehek ma élő legkitűnőbb, európai perspektívájú és műveltségű esztétikusa: F. X. Salda (esztétikai hatását Masaryk ideológiai és politikai jelentőségéhez hasonlítja) *írt róla* hosszabb értekezést folyóiratában, kimutatva az eddigi elfogult értelmezéssel szemben hatását a cseh műveltségre, melyet egészen a mai irodalomig vezet föl: *O literámim baroku dzím i domácím*. Salduv Zápisk. VIII. évf. 1935—36, a 3—8. számokban. (Az irodalmi barokról idegenben és itthon.). V. ö. Steicz Lajos kitűnő fejtegetéseit, *Magyar Szemle* XXII. 1934.375- 1-

hérosz s a népi kegyelet középpontja ő.¹ S a művét betetőzött bölcs ma sem tágit régi ideáljaitól, reformációs, radikális, huszita meggyőződésétől. A cseh próza remeke az a könyv, mely a mai legkitűnőbb cseh írónak, Karel Capeknek Masarykkal folytatott beszélgetéseit tartalmazza; ez az eckermanni mű ma szinte a cseh nemzeti tudat bibliája.² Masaryk itt újra összefoglalja, mintegy végrendeletül, élete folyását s eszményeit; újra csak a huszita ideál követését ajánlja nemzetének s mindazt, ami szerinte ebből az ideálból folyik: a humanitást, a szabadságot, a felebaráti szeretetet, a fölvilágosító népnevelést, a nemzeti igazságosságot. Szerinte a cseh nemzet csak ily magas erkölcsi ideálokkal állhat meg a világ előtt.

S Masaryk nyomán a cseh nemzet ma úgy érzi, hogy európai hivatása van: ez a mai rend, a béke, a mai cseh igazság fönntartása. Európa sötét Keletje felé, a hitlerista és fasiszta államok (értsd Magyarország és Lengyelországot) közt e fölfogás szerint a csehek a béke őrei, a demokrácia és a népjogok védőbástyája, a nyugati demokratikus ideálok előharcosai. Ha Masaryk Hús lelkét revelálja népe előtt, úgy a cseh politikai géniusz megjelenítője a mai elnök, Beneš Eduárd, ki némelyek szerint sokban hasonlít Podjebrád Györgyre, a csehek nagy huszita nemzeti diplomata-királyára; ő általa hiszi a cseh nemzet, hogy kijárta már a politika magasiskoláját. A realista és kritikus Ferdinand Peroutka is nagy büszkeséggel állapítja meg, hogy a cseh nemzet Benesben jól választott, a cseh nemzet a békét akarja fönntartani s ebben az igyekezetében s az állam kormányzásában nagy politikai talentumot s éleslátást mutat. S erre szüksége is van, mert — írja máskor Peroutka — szerepe a világpolitikában, a béke fönntartása körül olyan, mint 1914-ben volt Belgiumé. Benes által továbbra is megtartotta európai jelentőségét a republika, — véli kivétel nélkül a cseh közvélemény, Benes Masaryk szellemének hű folytatója. Íme: így bontakozik ki egyre nagyobb és önérzetesebb formában szerény kezdeteiből, kezdeti illúzióiból a cseh nemzet mai hivatástudata, mely lelki tényezőkkel erősíti meg a mai hatalmat s egyre nagyobb európai fontosságot tulajdonít önmagának.²

GOGOLÁK LAJOS

¹L. Hubert Ripka: Tvrce Ceskoslovenska prükopnikem Nové Europy. Praha, 1936. (Csehszlovákia megalkotója az új Európa úttörője.) Kamil Krofta: Masaryková politická demokracie. Praha, 1935. (Masaryk politikái demokráciája.) Em. Rádl: Masarykuv ideál modemiho hrdiny. Praha, 1920. (Masaryk ideálja a modern hősről.)

²A cseh nemzeti jellemről s a cseh történet „értelméről“ szóló elméleteket és nézeteket csupán főbb vonásaikban ismertethettük; a nagy irodalomból és vitanyagból is csak a legfontosabbakra utalhattunk; elsősorban arra kellett törekednünk, hogy a kiterjedt tematikának legjellemzőbb és legellentesebb megnyilvánulásairól beszámolhassunk.